

štúdie

Vývoj osídlenia dolného Ponitria do polovice 14. storočia¹

Ludmila Maslíková

Problematika osídlenia Nitrianskej stolice nie je v našej historiografii neznámou otázkou. Je predmetom výskumu slovenskej, ale aj zahraničnej historiografie už niekoľko desiatok rokov. Príčinu tohto záujmu možno vidieť azda v tom, že táto oblasť predstavuje v našich dejinách kultivovanú a relatívne husto osídlenú oblasť už od počiatku a ku kvalitatívnym premenám v štruktúre osídlenia tu dochádzalo aj počas celého stredoveku.

Zo starších autorov, ktorí sa zaoberali dejinami osídlenia Nitrianskej stolice je potrebné na prvom mieste spomenúť M. Bela.² Základné údaje k dejinám jednotlivých lokalít v oblasti dolného Ponitria nám prináša práca J. Telekyho.³ Hodnotnú prácu najmä z hľadiska odbornej interpretácie bohatej pramennej základne predstavuje dielo K. Tagányiho⁴, na ktorého výsledkoch stavia aj milenárna monografia Nitrianskej stolice z roku 1898.⁵ Významným prínosom v tejto problematike sa stala tematicky rozsiahla práca V. Šmilauera, v ktorej sa autorovi podarilo vcelku spoľahlivo lokalizovať niekoľko desiatok miestnych názvov najmä v blízkosti rieky Nitry, Váhu a Žitavy.⁶ Okrajovo sa osídleniu v rámci Ostrihomskej kapituly venoval vo svojej štúdii aj I. Kniezsa.⁷ Medzi prvé systematické práce o osídlení Nitrianskej stolice patrí štúdia E. Fügediho⁸, v ktorej autor prináša množstvo dovtedy neznámych poznatkov o dejinách jednotlivých obcí a miest v Nitrianskej stolici. Jej kvalitu z odborného hľadiska znižuje najmä autorova snaha dokázať rozšírenosť maďarského etnika v oblasti Ponitria, ktorú však autor nepodložil na hodnovernou pramennou základňou. Problematike osídlenia jednotlivých lokalít v Nitrianskej stolici venoval pozornosť v rámci práce o historickom miestopise Uhorska v čase Arpádovcov aj G. Györffy.⁹ Pomerne názorne,

¹ Štúdia je výstupom projektu „Výskum archívnych prameňov ku cestnej sieti, mýtnym staniciam a trhovým miestam na území Nitrianskej župy v stredoveku“ – Grant Univerzity Komenského č. UK/177/2010.

² BEL, Matej. *Notitia Hungariae novae geographico-historica, par. I, tomus IV*. Viennae, 1742, s. 291-522.

³ TELEKY, József. *A Hunyadiak kora Magyarországon X*. Budapest, 1863, s. 255-267.

⁴ TAGÁNYI, Károly. *Nyitra helyneveinek megvárázata*. Nyitra megyei Közlöny, 1887-1888.

⁵ *Magyarország vármegyei és városai – Nyitra vármegye*. Budapest, 1898.

⁶ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1932, 564 s.

⁷ KNIEZSA, István. *Az estergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékének helységei*. In *Századok*, 73, 1939, s. 159-187.

⁸ FÜGEDI, Erik. *Nyitra megye betelepülése*. In *Századok*, 72, 1938, s. 273-319, 488-509.

⁹ GYÖRFFY, György. *Az Arpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest, 1963, s. 413-489.

prostredníctvom farebného mapového zobrazenia je problematika vývoja osídlenia spracovaná aj v IX. časti Atlasu SSR z roku 1978.¹⁰

Prehistorickým osídlením tejto oblasti sa zaoberalo a v súčasnej dobe zaoberá mnoho popredných slovenských archeológov.¹¹ Ich najnovšie výskumy sú pravidelne od roku 1974 uverejňované v ročenke *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku*. Medzi popredných slovenských historikov, ktorí sa zaoberali problematikou osídlenia Nitrianskej stolice patril P. Ratkoš¹², R. Marsina¹³, J. Žudel¹⁴, J. Lukačka¹⁵ a čiastočne sa tejto problematike venoval vo svojej monografii *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku* aj M. Marek.¹⁶ Historický vývoj jednotlivých lokalít nám podáva aj niekoľko monografií, z ktorých vyššou odbornou

¹⁰ *Atlas SSR, IX* (Vývoj osídlenia územnej organizácie). Bratislava : SAV a Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980, s. 107.

¹¹ BIALEKOVÁ, Darina et al. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5 až z 13. storočia*. 1. zv. Bratislava: Archeol. ústav SAV, 1989, 290 s.; BIALEKOVÁ, Darina et al. *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5 až z 13. storočia*. 2. zv. Bratislava : Archeol. ústav SAV, 1989, s. 291-521; CHROPOVSKÝ, Bohuslav: *Slovanské osídlenie na Slovensku a jeho problémy*. In *Historický časopis*, 10, 1962, s. 216-237; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. (ed.). *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava: SAV, 268 s.; CHROPOVSKÝ, Bohuslav. *Včasnოსlovenský a predveľkomoravský vývoj na území Československa*. In *Velká Morava a počátky československé štátnosti*. Bratislava: Obzor, 1985, s. 81-106; FUSEK, Gabriel. *Včasnოსlovenské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore*. In *Slovenská Archeológia*, 39, 1991, s. 289-330; FUSEK, Gabriel. *Archeologický výskum dejín Nitry od jej osídlenia Slovanmi po zánik Veľkej Moravy*. In *Nitra (Príspevky k najstarším dejinám mesta)*. Nitra: SAV, 1993, s. 94-106; FUSEK, Gabriel. *Die Nebenareale in der Struktur der grossmährischen Burgstadt von Nitra*. In *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren*. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2008, s. 271-290; HANULIAK, Martin. *Hroby a ich svedectvo k dejinám Nitry v 9.-12. storočí*. In *Nitra v slovenských dejinách*. Martin, 2002, s. 113-125; RUTTKAY, Alexander. *Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.-13. storočí z hľadiska archeologického bádania*. In *Velká Morava a počátky československé štátnosti*. Bratislava : Obzor, 1985, s. 141-185 a mnohí iní.

¹² RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : SAV, 1964, 459 s., RATKOŠ, Peter. *Podmanenie Slovenska Maďarmi*. In *O počiatkoch slovenských dejín (Materiály z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku, 12-14. novembra 1963 v Smoleniciach)*. Bratislava : SAV, 1965, s. 141-179. a mnohé iné.

¹³ MARSINA, Richard. *K problematike najstarších zoborských listín I*. In *Historické štúdie*, 7, 1961, s. 201-220; MARSINA, Richard. *Štúdie k slovenskému diplomatáru. K problematike najstarších zoborských listín II*. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica* 14, 1963, s. 135-170; MARSINA, Richard. *Listiny a ich význam pre výskum osídlenia*. In *Historické štúdie* 11, 1966, s. 43-55; MARSINA, Richard. *O osídlení Slovenska od 11. storočia do polovice 13. storočia*. In *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava : SAV, 1984, s. 52-57; MARSINA, Richard. *Význam výskumu osídlenia v dejinách Slovenska*. In *Geographia Slovaca*, č. 9, 1995, s. 7-12 a mnohé iné.

¹⁴ ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 80-90.

¹⁵ LUKAČKA, Ján. *Vývin stredného a severného Ponitria do začiatku 16. storočia. Kandidátska dizertačná práca*. Bratislava : SAV, 1984, 212 s.; LUKAČKA, Ján. *Vývin stredného a severného Ponitria do začiatku 15. storočia*. In *Historický časopis*, roč. 33, č. 6, 1985, s. 817-840; LUKAČKA, Ján. *Die Kontinuität der Besiedlung auf dem Gebiet des Komitats Nitra 9.-13. Jahrhundert*. In *Studia historica slovacae*, XVIII, 1994, s. 129-178; LUKAČKA, Ján. *Prehľad osídlenia na území Nitrianskej župy od 9. do konca 16. storočia*. In *Geographia Slovaca*, č. 9, 1995, s. 39-45; LUKAČKA, Ján. *Pokus o rekonštrukciu osídlenia Ponitria v období Veľkej Moravy*. In *Svätopluk 894 – 1994* (Materiály z konferencie konanej 3.-6. októbra 1994 v Nitre). Nitra, 1997, s. 151-154; LUKAČKA, Ján. *Nemecké osídlenie na území Nitrianskej župy v stredoveku*. In *Studia Historica Tyrnaviensia*, VI, 2003, s. 104-109.

¹⁶ MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Vydavateľstvo Matices slovenskej, 2006, 519 s.

úrovňou sa vyznačujú monografie o Komjaticiach, Ivanke pri Nitre, Hlohovci a Nitre.¹⁷ Doposiaľ najkomplexnejšie bola problematika osídlenia Slovenska spracovaná v trojzväzkovom diele *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*¹⁸, ktorý stavia na výsledkoch uplynulého výskumu bádania našej historiografie. Dôležitý prameň pre štúdium tejto problematiky predstavujú aj poznatky získané štúdiom dejín umenia a patrocínií. Podrobný výskum z oblasti dejín umenia reprezentuje trojzväzkový *Súpis pamiatok na Slovensku*.¹⁹ Poznatky o dejinách patrocínií sú podrobne rozpracované v práci od J. Hudáka *Patrocíniá na Slovensku*²⁰, na ktoré nadviazala aj novšia práca *Katalóg patrocínií na Slovensku*²¹ z roku 2009. Významným prínosom v tejto oblasti sú aj práce J. Trochtu²² a V. Sedláka²³, v ktorých sa autori snažili identifikovať jednotlivé sídla fár na Slovensku na základe súpisov pápežských desiatkov z rokov 1332-1337.

Predmetom nášho výskumu je oblasť dolného Ponitria, ktorá sa rozprestiera v subprovincii Malej dunajskej kotliny, v oblasti Podunajskej nížiny. Táto oblasť sa z morfolofického hľadiska člení na oblasť Podunajskej pahorkatiny a Podunajskej roviny, ktorá je zároveň južnou hranicou skúmaného územia. Zo západu ohraničuje skúmané územie rieka Váh a z východu rieka Žitava s jej početnými prítokmi. Severnú hranicu tvorí pohorie Trábeč, ktoré zasahuje do vymedzeného územia svojim juhovýchodným okrajom, Považský Inovec a Nitrianska pahorkatina, ktorá tvorí najrozsiahlejší a najsevernejší výbežok Podunajskej nížiny. Klimaticky patrí dolné Ponitrie do teplej oblasti a priľahlé pohoria do oblasti mierne teplej až chladnej. Priemerná ročná teplota sa pohybuje na tomto území v rozpätí 9-10 °C (priemerné teploty júla sú 18 až 20,5 °C a januára -1 až -3 °C) a priemerný ročný úhrn zrážok je okolo 500-600 mm.²⁴ Z hľadiska pôdneho fondu a bonity pôdy sa dá sledované územie rozčleniť na niekoľko oblastí. V južných častiach územia (medzi nivou

¹⁷ BARTOŠEK, František – CIFRA, Štefan – VRABCOVÁ, Viera. *Komjatice 1256-2006 (750. výročie prvej písomnej zmienky o obci Komjatice)*. Komjatice : Združenie priateľov obce Komjatice, 2008, 792 s.; KERESTEŠ, Peter. *Dejiny Ivanky pri Nitre (Monografia dejín obce do roku 1945)*. Bratislava : CAD Press, 2003, 288 s.; LEHOTSKÁ, Darina et al. *Hlohovec a jeho okolie*. Bratislava: Obzor, 1968, 261 s.; *Dejiny Nitry (Od najstarších čias po súčasnosť)*. Zost. Gabriel Fusek – Marián R. Zemene. Nitra: Nitrianske tlačiarne, 1998, 396 s.

¹⁸ *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I-III*. Bratislava : Veda, 1977-1978.

¹⁹ *Súpis pamiatok na Slovensku I-III*. Bratislava : Obzor, 1967-1969.

²⁰ HUDÁK, Ján. *Patrocíniá na Slovensku*. Bratislava : Umenovedný ústav SAV, 1984, 478 s.

²¹ *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Ed. Viliam Júdák – Štefan Poláčik. Sereď, 2009, 476 s.

²² TROCHTA, Ján. *Zoznam cirkevných miest Slovenska, zostavený podľa pápežských účtovných registrov o desiatkoch zaplatených užívateľmi cirkevných benefícií v 14. storočí*. (19 rukopisov vyhotovených v rokoch 1964-1976). Rukopis uložený v knižnici ÚHV SAV.

²³ SEDLÁK, Vincent. *Monumenta Vaticana Slovaciae. (Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332-1337), Tomus I*. Trnavae-Romae, 2008, 234 s.

²⁴ *Krajina Nitry a jej okolia (Úvodná etapa výskumu)*. Zost. Juraj Hreško, Zuzana Pucherová, Ivan Baláž a kol. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2006, s. 14.

Váhu a Nitry) prevládajú nívne pôdy, do ktorých v oblasti od Ivanky pri Nitre smerom na juh zasahujú lužné pôdy. V oblasti Žitavskej a Nitrianskej pahorkatiny majú zastúpenie hlinité hnedozeme a v oblasti Párovských Hájov a Šale hlinité až piesočnato-hlinité černoze. Pôdny pokryv vyšších plôch tvoria rendziny na zvetralinách karbonátových hornín. Na úpätiach sú obklopené hnedými lesnými pôdami najmä v severnejších oblastiach dolného Ponitria, ktoré v nižších polohách striedajú hnedozeme. Z hľadiska úrodnosti môžeme tieto pôdy zaradiť do kategórie veľmi úrodné pôdy až stredne úrodné pôdy.²⁵

Reliéf tejto oblasti má prevažne rovinný a nížinný charakter prerušovaný pahorkatinami s veľmi dobrými klimatickými podmienkami a s bohatým zastúpením pôdnych typov, ktoré veľmi priaznivo ovplyvňovali vývoj osídlenia v tejto oblasti. Bezprostredný význam pre rozšírenie osídlenia zohrával aj pôvodný prírodný reliéf krajiny. Pôvodnú vegetáciu tu tvorili dubovo-hrabové háje, vzácne bezkolencové brezové dubiny a trávne porasty. V nivách riek boli rozšírené lužné lesy a slatinné jelšiny. V nadmorskej výške 200-500 m.n.m, ktorá patrila do tzv. pahorkatinového (kolínneho) vegetačného stupňa boli rozšírené dubovo-hrabové háje, lužné lesy a spoločenstvá skalnatých stepí. V súčasnosti sa pôvodný lesný porast zachoval iba v okrajových pohoriach, kde prevládajú teplomilné listnaté stromy, ako sú duby, hraby a vo vyšších polohách javory a buky. Rovinaté plochy kotliny sú dnes v dôsledku osídľovacej činnosti človeka až na malé výnimky úplne odlesnené.²⁶

S prítomnosťou človeka na skúmanom území sa stretávame už v období stredného paleolitu,²⁷ ale k intenzívnejšiemu osídleniu tejto oblasti dochádza až v mladšej dobe kamennej – neolite, čo výrazne súviselo s neolitickou roľníckou kolonizáciou. Prví roľníci sa usadzovali najmä pozdĺž riečnych tokov na úrodných sprašových pôdach, čo dokazujú aj neolitické sídliská a objekty v Nových Zámkoch, Andovciach, Palárikove, Lipovej-časť Ondrochov, Bánove, Šuranoch-časť Nitriansky Hrádok, Hule, Mojzesove, Komjaticiach, Mani, Vinodole, Branči, Golianove, Nitre, Dolných a Horných Krškanoch, Chrenovej, Drážovciach, Janíkovciach, Mlynárčiaciach, Párovských hájoch, Lukáčovciach, Veľkom Záluží a Hlohovci.²⁸ Eneolit je zastúpený nálezmi z Bánova, Šurian – časť Nitriansky Hrádok,

²⁵ *Atlas SSR VI*. Bratislava : SAV a Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1978, s. 70.

²⁶ KRIPPEL, Eduard. *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. Bratislava : SAV, 1986, s. 261-262.

²⁷ Kamenný hrot mousteriínskej kultúry v Komjaticiach. BARTOŠEK – CIFRA – VRABCOVÁ, ref. 17, s. 35; kamenný nástroj z intravilánu v Horných Krškanoch. BARTA, Jozef. *Slovensko v staršej dobe kamennej*. Bratislava : SAV, 1965, s. 109; čelová kosť neandertálskeho človeka. ŠMIDA, Karol. *Šaľa (Kapitoly z histórie mesta)*. Šaľa, 1993, s. 1.

²⁸ TOČÍK, Anton. *Prieskumy a záchranné výskumy na juhozápadnom Slovensku v roku 1980*. (Lipová-O., Maňa) In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981*. Nitra: Archeol. Ústav SAV (ďalej len AVANS), s. 296-311; LISZKA, József. *Zisťovací výskum v Nových Zámkoch*. In *AVANS v r. 1987*, s. 87; PÁLINKÁS, Tibor. *Prieskum chotára Andoviec*. In *AVANS v r. 1993*, s. 105; PAULÍK, Peter. *Neolitické osídlenie v Palárikove*. In *AVANS v r. 1975*, s. 175-176; TOČÍK, Anton. *Zisťovací výskum v Nitrianskom Hrádku v roku*

Lipovej – časť Ondrochov, Mojzesova, Úľan nad Žitavou, Šale, Hule, Komjatíc, Lúčnice nad Žitavou, Branča, Veľkého Cetína, Nitry (Staré mesto), Dolných Krškán, Veľkých Janíkoviec, Kyneku, Drážoviec, Mlynárieč, Chrenovej, Dvorníkov – časť Posádka a Hlohovca.²⁹ Bronzovú dobu dokumentujú nálezy z Nových Zámkov, Šurian – časť Nitriansky Hrádok, Lipovej – časť Ondrochov, Úľan nad Žitavou, Komjatíc, Mane, Mojzesova, Černíka, Tvrdošoviec, Vinodolu, Šale, Branča, Lúčnice nad Žitavou, Veľkého Cetína, Klasova, Veľkého Zálužia, Nitry a jej okolia, Rumanovej, Zbehov, Dvorníkov – časť Posádka, Nových Sádov a Hlohovca.³⁰ V nasledujúcej halštatskej dobe pozorujeme miernejší úpadok v rozvoji

1976. In *AVANS* v r. 1976, s. 281-292; SAMUEL, Marián. *Praveké a stredoveké nálezy z Hulu*. In *AVANS* 1993, s. 117-118; RUTTKAY, Matej. *Záchranný výskum v Mojzesove*. In *AVANS* v r. 1996, s. 140. TOČÍK, Anton. *Prieskum archeologických lokalít na južnom Slovensku (Bánov)*. In *AVANS* v r. 1977, s. 233-237; HROMADA, Jozef. *Prieskum v Branči*. In *AVANS* v r. 1986, s. 49-50; TOČÍK, Anton. *Záchranný výskum v Komjaticiach*. In *AVANS* v r. 1977, s. 246-272; ŠEVČÍK, Ivan. *Praveké a včasnohistorické nálezy vo Vinodole*. In *AVANS* v r. 1976, s. 271-272; BĀNESZ, Ladislav – NEVIZÁNSKY, Gabriel. *Sídlisko lengyelskej kultúry v Golianove*. In *AVANS* v r. 1993, s. 23-24; *Dejiny Nitry...* (H. a D. Krškany), ref. 17, s. 29-31; BŘEZINOVÁ, Gertrúda – GRIAČOVÁ, Miriam. *Prieskum v Nitre-Drážovciach*. In *AVANS* v r. 1990, s. 27; KLISKÝ, Mikuláš. *Zisťovací výskum na Mačacom zámku v Nitre-Chrenovej*. In *AVANS* v r. 1977, s. 121-128; OŽĎÁNI, Ondrej. *Neolitické sídlisko v Janíkovciach*. In *AVANS* v r. 1990, s. 84-85; NEVIZÁNSKY, Gabriel – OŽĎÁNI, Ondrej. *Praveké a včasnohistorické sídliská v Nitre-Mlynárčiacach*. In *AVANS* v r. 1993, s. 101-103; PIETA, Karol – RUTTKAY, Matej. *Výskum v Nitre-Párovských Hájoch*. In *AVANS* v r. 1985, s. 191-193; BEDNÁR, Peter – BŘEZINOVÁ, Gertrúda – FUSEK, Gabriel. *Výskumy a prieskumy v Nitre časti Staré Mesto*. In *AVANS* v r. 1990, s. 23-26; FUSEK, Gabriel. *Výskum v mohylovom objekte v Lukáčovciach*. In *AVANS* v r. 1993, s. 43-44; CHEBEN, Ivan – RUTTKAY, Matej – RUTTKAYOVÁ, Jaroslava. *Záchranné výskumy na trase výstavby ropovodu v okr. Nitra (V. Zálužie)*. In *AVANS* v r. 1992, s. 61-62; PASTOREK, Ivan. *Neolitické a laténske nálezy z Hlohovca*. In *AVANS* v r. 1977, s. 186-187; ŠEVČÍK, Ivan. *Praveké a včasnohistorické nálezy vo Vinodole*. In *AVANS* v r. 1976, s. 271-272. Tu citované údaje platia pre lokality Lipová-časť Ondrochov, Bánov, Komjatice, Hul, Nové Zámky, Nitriansky Hrádok, Maňu, Veľké Zálužie, Nitra- Staré mesto, Drážovce, Mlynárce aj pre nasledujúce obdobia.

²⁹ BĀTORA, Jozef – BEDNÁR, Peter. *Záchranný výskum pohrebiska nitrianskej skupiny v Šuranoch*. In *AVANS* v r. 1980, s. 36; TOČÍK, Anton. *Prieskum archeologických...* (Mojzesovo), ref. 28, s. 233-237; HUNKA, Ján – ROTH, Peter. *Prieskum v Šali*. In *AVANS* v r. 1986, s. 51; OŽĎÁNI, Ondrej. *Praveké a stredoveké nálezy v Úľanoch nad Žitavou*. In *AVANS* v r. 1989, s. 77; TOČÍK, Anton. *Prieskumy a záchranné...* (Lúčnica n. Ž.), ref. 28, s. 296-311; CHEBEN – RUTTKAY – RUTTKAYOVÁ, (Branč) ref. 28, s. 61; RUTTKAY, Matej. *Záchranné výskumy vo Veľkom Cetíne*. In *AVANS* v r. 1996, s. 141, *Dejiny Nitry...*, (D. Krškany, V. Janíkovce), ref. 17, s. 38; RUTTKAY, Matej. *Prieskum v Nitre-Kyneku*. In *AVANS* v r. 1985, s. 210-211; PAVÚK, Juraj. *Sídlisko ludanickej skupiny v Nitre-Chrenová*. In *AVANS* v r. 1975, s. 182-184; BARTÍK, Juraj. *Výskum v Dvorníkoch- Posádke*. In *AVANS* v r. 1996, s. 21; PASTOREK, Ivan. *Archeologické prieskumy v Hlohovci*. In *AVANS* v r. 1978, s. 201-203. Tu citované údaje platia pre lokality Hlohovec, Klasov, Šaľu aj pre nasledujúce historické obdobia.

³⁰ TOČÍK, Anton. *Archeologické prieskumy v roku 1979*. (Lipová- O.) In *AVANS* v r. 1979, s. 211-215; LISZKA, József. *Nálezy z doby bronzovej v Černíku*. In *AVANS* v r. 1981, s. 189-190; BĀTORA, Jozef. *Sídlisko maďarovskej kultúry vo Vinodole*. In *AVANS* v r. 1977, s. 29-30; TOČÍK, Anton. *Prieskumy a záchranné...* (V. Cetín, Tvrdošovce), ref. 28, s. 296-311; OŽĎÁNI, Ondrej. *Výskum sídliska z doby bronzovej v Úľanoch nad Žitavou*. In *AVANS* v r. 1989, s. 77; TOČÍK, Anton. *Prieskum archeologických...* (Mojzesovo), ref. 28, s. 233-237; BĀTORA, Jozef. *Terénny výskum zameraný na zistenie sídlisk nitrianskej skupiny*. (Šaľa) In *AVANS* v r. 1982, s. 38-40; VELIAČIK, Ladislav. *Bronzová sekera a strieborná minca z Branča*. In *AVANS* v r. 1974, s. 107. VELIAČIK, Ladislav. *Bronzová kopija z mladšej doby bronzovej z Lúčnice nad Žitavou*. In *AVANS* v r. 1974, s. 112; ROMSAUER, Peter – VELIAČIK, Ladislav. *Sídlisko maďarovskej kultúry v Zbehoch*. In *AVANS* v r. 1986, s. 91; *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 39-50; TOČÍK, Anton. *Sídlisko z mladšej a neskej doby bronzovej a z doby halštatskej v Klasove*. In *AVANS* v r. 1976, s. 280-281; VELIAČIK, Ladislav. *Hroby zo staršej doby bronzovej v Rumanovej*. In *AVANS* v r. 1983, s. 220-223; NOVOSIEDLÍK, Peter. *Nález bronzových a železných predmetov v Dvorníkoch v časti Posádka*. In *AVANS* v r. 1990, s. 82; BĀTORA, Jozef. *Záchranná akcia v N. Sadoch-Čabe a Jelšovciach*. In *AVANS* v r. 1981, s. 32-33.

osídlenia, čo azda súviselo aj s príchodom cudzích etnických skupín skýtskeho pôvodu na naše územie. Z tohto obdobia máme doložené nálezy z okolia Nových Zámkov, Šurian – časť Nitriansky Hrádok, Lipovej – časť Ondrochov, Mojzesova, Komjatic, Veľkého Cetína, Klasova, Nitry a Hlohovca.³¹

V druhej polovici 4. storočia pred Kr. začala prenikať pozdĺž pravého brehu Dunaja do Karpatskej oblasti kolonizačná vlna Keltov. Ich neobyčajne veľkú koncentráciu môžeme pozorovať na úrodnej Podunajskej nížine juhozápadného Slovenska v povodí dolného toku Ipl'a, Hrona, Nitry a Váhu. Nepopierateľným dôkazom o keltskej expanzii v oblasti dolného Ponitria sú odkryté keltské ploché pohrebiská (Palárikovo, Lipová – časť Ondrochov, Trnovec nad Váhom, Komjatice, Maňa, Michal nad Žitavou, Lúčnica nad Žitavou, Nitra, Hlohovec)³², sídliská (Šaľa, Lipová – časť Ondrochov, Tvrdošovce, Komjatice, Branč, Nitra, Nitriansky Hrádok)³³ a nálezy mincí (Nitra a okolie, Palárikovo)³⁴. Doba rímska v oblasti dolného Ponitria je zastúpená nálezmi z Nových Zámkov, Bánova, Mojzesova, Tvrdošoviec, Lipovej – časť Ondrochov, Komjatic, Šale, Mane, Branča, Veľkého Cetína, Nitry a blízkeho okolia.³⁵ Zlom v osídlení tejto oblasti prinieslo veľké sťahovanie národov, ktoré sa prejavilo predovšetkým výraznou zmenou štruktúry osídlenia, čo bolo spôsobené odchodom prevažnej časti starousadlíkov a príchodom nových etnických skupín. Charakter osídlenia skúmanej oblasti najvýraznejšie zmenili Slovania, ktorí prichádzajú do tejto oblasti v niekoľkých vlnách koncom 5. a začiatkom 6. storočia. Slovanské osídlenie v prevažnej miere nadviazalo na staršie osídľovacie procesy, čoho dôkazom je aj nadväznosť jednotlivých archeologických kultúr v tomto priestore. Skúmané územie sa veľmi skoro stalo súčasťou Nitrianskeho kniežatstva a koncom prvej tretiny 9. storočia aj Veľkomoravskej ríše. Nitra sa stala centrom údelného vojvodstva a slúžila ako vnútrodynastický údel Mojzírovcov. V tomto období dochádza aj k zmene v štruktúre osídlenia. V priebehu 8. a 9. storočia sa okrem nechránených roľníckych osád formuje aj sieť slovanských hradísk, ktoré plnili funkciu obranných a mocenských centier. V oblasti dolného Ponitria mala dominantné postavenie Nitra, kde už

³¹ ŠALKOVSKÝ, Peter. *Praveké nálezy zo Šurian*. In *AVANS v r. 1980*, s. 280-281; TOČÍK, Anton. *Prieskumy a záchranné...*(Lipová- O.), ref. 28, s. 296-311; TOČÍK, Anton *Prieskum archeologických...* (Mojzesovo), ref. 28, s. 233-237; *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 51-54.

³² Bližšie pozri: KOVÁČ, Dušan et al. *Kronika Slovenska (od najstarších čias do konca 19. storočia)*. Skalica : ADUT-ADOX, s. 64; PASTOREK, Ivan *Výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Hlohovci*. In *AVANS v r. 1980*, s. 216-217; *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 57.

³³ Bližšie pozri mapu osídlenia Slovenska v dobe laténskej. In KOVÁČ, ref. 32, s. 64; *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 57.

³⁴ *Nálezy mincí na Slovensku III*. Kol. autorov. Bratislava : Veda, 1978, s.14-15; KOLNÍKOVÁ, Eva. *Nález eas grave s keltskými mincami v Nitre*. In *Slovenská archeológia*, XII, 1964, s. 391-408.

³⁵ TOČÍK, Anton *Prieskumy a záchranné...* (Branč, Lipová-O, V. Cetín, Tvrdošovce), ref. 28, s. 296-311; RUTTKAY, Matej. *Prieskum stredného Ponitria*. In *AVANS v r. 1989*, s. 91; KOLNÍK, Titus *Nezvyčajný nález z doby rímskej z Mane*. In *AVANS v r. 1978*, s. 140-142; *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 72-79.

v 9. storočí máme doložené dve centrálné a tri refugiálne hradiská.³⁶ Obranu tohto exponovaného územia zabezpečovala línia hradov na rieke Váh počnúc od Šintavy, cez Hlohovec, Banu, Beckov až po Trenčín.³⁷ V písomných prameňoch z 13. storočia máme v tejto oblasti doložený aj zemný vežový hrádok v Branči³⁸ a dnes už zaniknutý hrad Szolgagyör, ktorý ležal v blízkosti Posádky (dnešná časť Dvorníkov).³⁹ Vyššiu koncentráciu hradísk v južnej časti Nitrianskej stolice neumožňovali najmä prírodné podmienky, keďže táto oblasť sa nachádza v nížinatej oblasti.

Integrálnou súčasťou každého hradiska boli aj tzv. objekty poľnohospodársko-remeselníckeho charakteru, ktoré zásobovali hradisko nielen potravinami, ale aj remeselníckymi výrobkami. Časť z nich sa sústreďovala priamo pod hradiskom, iná bola situovaná na vzdialenejších miestach. V priebehu 9. storočia vysokú koncentráciu sídlisk takého typu máme doloženú najmä v okolí Nitry. Sídliská hospodárskeho charakteru boli odkryté napr. v priestore od Šindolky až po Janíkovce, na Štefánikovej triede, na Kupeckej ulici, na Štúrovej ulici, v lokalite Mikov dvor, v Chrenovej, Párovciach, etc. Remeselnícku výrobu máme doloženú v predhradí hradiska na Martinskom vrchu a v podhradí refugiálneho hradiska na Lupke, kde bola odkrytá hrnčiarska osada s 15 pecami. Doklady o spracovaní železa z 9. storočia máme doložené v lokalite Šindolka.⁴⁰ Zo vzdialenejších sídlisk podobný poľnohospodársko-remeselnícky charakter mala aj osada v Komjaticiach, najmä v polohe Blatnica, Kňazova jama, Tomášové a Homoky. Ako obzvlášť významná sa ukazuje osada v polohe Blatnica, kde sa podarilo doložiť železiarsku výrobu od 9. do 13. storočia.⁴¹ Severozápadne od Nitry sa rozšírilo slovanské osídlenie do Drážoviec, Lužianok, Alekšínec, Zbehov, Čakajoviec, Hlohovca, Šulekova, Bojničiek, Kľačian, Siladic a predpokladáme

³⁶ CHROPOVSKÝ, *Významné slovanské...*, ref. 11, s.135-136.

³⁷ V oblasti dolného Ponitria boli situované hrady Šintava a Hlohovec, ktorých existenciu v čase príchodu starých Maďarov spomína už Anonymus. In PRAŽÁK, Richard. *Legendy a kroniky koruny uherské*. Praha : Vyšehrad, 1988, s. 214. V písomných prameňoch sa hrad Šintava spomína v roku 1074. GYÖRFFY, ref. 9, s. 459. Existencia hradu Hlohovec je nepriamo doložená v Zoborskej listine z roku 1113, kde sa spomínajú *castellani Golgocienses*. In MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, Tom.1. (ďalej len *CDS I.*) Bratislava: SAV, 1971, no 69, s. 66.

³⁸ BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... I.zv.*, ref. 11, s.181.

³⁹ V odbornej literatúre sa stretávame s niekoľkými možnosťami riešenia vzťahu Hlohovca a Szolgagyöru. 1. predpoklad existencie dvoch hradov a pohraničných komitátov nezávislých od seba, 2. totožnosť hradu Hlohovec a Szolgagyör s ich panstvami, 3. totožnosť pohraničných komitátov, ale rozdielnosť hradov. In GRÓFOVÁ, Mária. *Hlohovec a rod Ilockých*. In *Forum Historiae*, 2, 2008. [online] Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Grofova.pdf>

G. Györffy hrad Hlohovec so Szolgagyörom. GYÖRFFY, ref. 9, s.383-390.

Výkladom termínu Szolgagyör sa zaoberal SEDLÁK, Vincent: *K otázke vzniku a pôvodu inštitúcie Szolgagyör*. In *Historické štúdie*, roč. 12, 1967, s. 155-185.

⁴⁰ *Dejiny Nitry...*, ref. 17, s. 102-103, CHROPOVSKÝ, *Významné Slovanské...*, ref. 11, s. 136.

⁴¹ BARTOŠEK – CIFRA – VRABCOVÁ, ref. 17, s. 50.

slovanské osídlenie aj v Posádke (dnes časť Dvorník), kde bol odkrytý hrob z 9. storočia.⁴² Významnou lokalitou boli najmä Čakajovce, kde bolo odkryté pohrebisko, ktoré vykazuje nepretržitú kontinuitu pochovávaní (a tým aj osídlenia) od 9. do 12. storočia. O niečo južnejšie máme doložené slovanské osídlenie v Šintave, Šali, Hornom Jatove, Dolnom Jatove, Palárikove, Poľnom Kesove, Tvrdošovciach a v Zemnom – časť Gúg.⁴³ Osídlenie západnej oblasti dolného Ponitria zrejme podnietila nielen existencia správnych a obranných centier, ale aj existencia diaľkových komunikácií, ktoré boli v tejto oblasti pomerne frekventované.

V južnej oblasti dolného Ponitria bolo osídlenie sústredené najmä po oboch terasách rieky Nitry (Čechynce, Ivanka pri Nitre, Branč, Horný Vinodol, Milanovce, Komjatice, Černík, Mojzesovo, Lipová – časť Ondrochov, Nitriansky Hrádok, Bánov, okolie dnešných Nových Zámkov).⁴⁴ Smerom na severovýchod od Nových Zámkov sa rozšírilo slovanské osídlenie v oblasti rieky Žitavy, o čom svedčí odkryté sídlisko v Hule, Úľanoch nad Žitavou a pohrebisko v Mani, Kmeťove a Michale nad Žitavou.⁴⁵

Veľkomoravské osídlenie sa fakticky rozšírilo do celej oblasti dolného Ponitria, keďže toto územie bolo pre Slovanov priaznivé najmä z hľadiska prírodných pomerov. Na základe archeologických nálezov môžeme konštatovať, že najintenzívnejšie osídlenie sa koncentrovalo na rovinatých územiach po oboch terasách starého koryta rieky Nitry až po dnešné Nové Zámky a v priestore na východ od Nitry, kde sa nachádzala aj najúrodnejšia pôda. Významné nálezy aj z okrajových oblastí dolného Ponitria svedčia o tom, že aj tieto časti boli v období Veľkej Moravy osídlené.

Zmeny vo vývoji a v štruktúre osídlenia prinieslo nasledujúce 10. storočie, kedy dochádza k rozpadu Veľkej Moravy pod vplyvom nájazdov starých Maďarov. V prvej fáze nájazdov prichádzajú na naše územie predovšetkým vojenské oddiely staromaďarských bojovníkov, ktorí zaberali územie v blízkosti dôležitých komunikačných ťahov, pri brodoch riek, v blízkosti slovanských hradísk a niekdajších veľkomoravských administratívnych centier. Ich zásah do etnickej skladby obyvateľstva v tejto prvej fáze nebol nijako podstatný, ich úloha bola predovšetkým kontrolovať toto novozískané územie. Výsledky výskumov staromaďarských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku sú dôkazom toho, že s trvalejšou

⁴² BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... 1.zv.*, ref. 11, s. 213, 220, 180, 234, 184. BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... 2.zv.*, ref. 11, 440, 441,424, 443, 451,438.

⁴³ BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... 1.zv.*, ref. 11, s. 101,105, 254, 275, 226,286,290.

⁴⁴ *Tamže*, s. 223, 216,182, 231,266, 258,246, 267,262, 285,239, 273.

⁴⁵ *Tamže*, s. 252, 265, 257, 265.

prítomnosťou nového hegemóna v tejto oblasti sa stretávame až v druhej polovici 10. storočia.⁴⁶

O prítomnosti starých Maďarov v oblasti dolného Ponitria nás podrobne informujú nielen archeologické nálezy, ale aj niektoré miestne názvy, ktoré pravdepodobne označovali ich niekdajšiu kmeňovú príslušnosť a poukazujú nato, že spoločenské zriadenie starých Maďarov bolo už v tomto období poznačené pokročilým rozkladom ich starého kmeňového zriadenia. V južnej oblasti dolného Ponitria máme prítomnosť starých Maďarov doloženú v oblasti dnešných Nových Zámkov a v Bánove, predtým Bánovská a Malá Kesa.⁴⁷ Na základe samotného označenia *Kesa* môžeme predpokladať v tejto oblasti prítomnosť kmeňa Keszi, jedného zo siedmich kmeňov tvoriacich staromaďarský kmeňový zväz. Na základe archeologických nálezov môžeme príslušníkov starých Maďarov doložiť aj v Lipovej – časti Ondrochov.⁴⁸ Severnejším smerom sa príslušníci kmeňa Keszi dostali do oblasti Poľného Kesova.⁴⁹ Okrem príslušníkov kmeňa Keszi sa v tejto oblasti koncentrovali aj sídla kmeňa Kér, ktorý pravdepodobne sídlil v dnešnom Veľkom a Malom Kýre.⁵⁰ V ich susedstve bola osada kmeňa Tarján, donedávna nazývaná Taraň, dnes Štefanovičová.⁵¹ Severne od Veľkého Kýru v chotári obce Branč máme doloženú osadu príslušníkov kmeňa Megyer⁵², ktorá niekedy v priebehu stredoveku splynula s Brančom. V bezprostrednej blízkosti Nitry sídlil kmeň Gyarmat v dnešnom Golianove, kedysi Lapášskych Ďarmotách.⁵³ Prítomnosť starých Maďarov nám potvrdzujú aj nálezy v Cabaji, Horných Krškanoch, Šindolke, Drážovciach a v Mlynárčiach. V samotnej Nitre sa priame doklady o prítomnosti maďarských kmeňov zatiaľ nenašli. Pohrebiská z druhej polovice 10. a začiatku 11. storočia v tejto oblasti majú vyslovene slovanský charakter.⁵⁴ Severozápadne od Nitry sa kmene starých Maďarov dostali do oblasti Čakajoviec, Lukáčoviec, Rišňoviec, Dvorník a severným smerom až do Hlohovca.⁵⁵ Niekdajšiu

⁴⁶ Pozri bližšie: RUTTKAY, ref. 11, s.141-185.

⁴⁷ *...de villa Quescu mons Mundi est terminus de alia villa Kescu est terminus fovea...*, *CDSI I*, no 69, s. 67.

⁴⁸ TOČÍK, Anton *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Bratislava : SAV, 1968, s. 32-33.

⁴⁹ *... suburbana Kezu...*, *CDSI I*, no 69, s. 67.

⁵⁰ *... Ker est terminus de suburbanis Ker...*, *CDSI I*, no 69, s. 67.

⁵¹ *... deinde tendit et peruenit ad partes septemtrionales, iuxta terram Teryan vocatam ...* Wenzel, Gustav. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár*, (ďalej len CDAC) 3. kötet. Pest : Eggenberger Ferdinánd akadémiai , 1862, č. 131, s. 200-201.

⁵² MAREK, ref.16, s. 34.

⁵³ *... Gurmot...*, *CDSI I*, no 81, s. 79.

⁵⁴ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana *Osídlenie Nitry na prelome 9.-10. storočia a príchod Maďarov*. In *Nitra v slovenských dejinách* (Zost. R. Marsina). Martin : Vydavateľstvo MS, 2002, s. 133.

⁵⁵ CHROPOVSKÝ, *Významné...* (Čakajovce), ref. 11, s. 41-45; TOČÍK, (Dvorníky, Hlohovec) ref. 48, s. 24-31; BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... I.zv.* (Lukáčovce, Rišňovce), ref. 11, 192, 226.

prítomnosť kmeňa Kúrt nám naznačuje označenie obcí Nové Sady⁵⁶, Zemianske Sady⁵⁷, Pusté Sady⁵⁸ a zaniknutá lokalita Kend(ice)⁵⁹ v susedstve Zbehov. Južným smerom nachádzame príslušníkov starých Maďarov v Šali, Trnovci nad Váhom⁶⁰ a v Tvrdošovciach.⁶¹

Na základe výsledkov archeologických výskumov v oblasti dolného Ponitria môžeme jednoznačne vyvrátiť názory najmä maďarskej historiografie, že obdobie po zániku Veľkej Moravy predstavuje v našich dejinách obdobie úpadku slovanskej spoločnosti. Pôvodné slovanské osídlenie síce sčasti ustúpilo na sever, ale určitá časť obyvateľstva zostala vo svojich starých sídlach. O ich spolunažívaní svedčí napríklad sprievodný inventár z pohrebiska z Milanoviec, ktorý preukázal, že v období poslednej tretiny 10. a druhej tretiny 11. storočia tu v blízkosti seba koexistovali príslušníci maďarskej a slovanskej spoločnosti. Rovnaké pomery máme doložené aj na pohrebisku v Čakajovciach a v Horných Krškanoch.⁶² Ich vzájomné spolunažívanie dokladujú aj zemepisné názvy, ktoré starí Maďari prevzali od pôvodného obyvateľstva a zachovali v starej podobe (Galgóc – Hlohovec, Mussenic – Močenok).

Dolné Ponitrie sa už v druhej polovici 10. storočia stalo súčasťou rodiaceho sa uhorského štátu. Položili sa základy správneho rozdelenia krajiny a postupne sa budovala cirkevná organizácia, ktorá v tejto oblasti nadviazala na staršie veľkomoravské tradície. Z 11. – 12. storočia sa zachovalo veľmi málo písomností, s výnimkou Zoborských listín z roku 1111 a 1113 a listiny z roku 1156, na základe ktorých môžeme charakterizovať obraz osídlenia skúmaného územia. Preto pri sledovaní stavu osídlenia musíme vychádzať aj z poznatkov historickej archeológie, onomastiky, dejín umenia a štúdiá patrocínií, ktoré veľkou mierou dopĺňajú údaje písomných prameňov.

Zo začiatku 12. storočia nám adekvátny stav osídlenia zachytáva Zoborská listina z roku 1113, ktorá len v Nitrianskom komitáte potvrdzuje existenciu prinajmenšom 90 dedín. Na základe tejto listiny⁶³ vieme s určitosťou lokalizovať v oblasti dolného Ponitria: Hlohovec (Golguz, Golgoc), Bojničky (Boencza), Siladice (Saladicz), *Kostoľany (Custolen),

⁵⁶ ... Kurt..., *CDSI I*, no 81, s. 79.

⁵⁷ ... Kurt..., *Tamže*, s. 79.

⁵⁸ ... *possessionis sue Kurth...* (1297) *CDAC XII*, č. 491, s. 615.

⁵⁹ ... *terram Castris Nitriensis Kend vocatam, uacuum et habitatoribus destitutam, iuxta fluuium Radusna existentem...* (1279). Magyar országos levéltár Budapest (ďalej len *MOL*), Diplomatikai Levéltár, Kincstári levéltár-ból- Neo-regesta acta, *DL 1038*; KNAUZ, Nádor: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* (ďalej len *MES*), *II*. Strigonii, 1882, č. 253, s. 266.

⁶⁰ BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... I.zv.* (Šafa), ref. 11, s. 101; TOČÍK, (T. nad Váhom), ref. 48, s. 58.

⁶¹ BIALEKOVÁ, *Pramene k dejinám... I.zv.*, ref. 10, s. 286-287.

⁶² HANULIAK, Martin. *Charakter etnických premien na území Slovenska v 10.-11. storočí*. In *Archaeologia Historica*, 18, 1993, s. 40, 43.

⁶³ *CDSI I*, no 69, s. 64-67. Pri identifikácii miestnych názvov sme vychádzali zo štúdie LUKAČKA, *Die Kontinuität ...*, ref. 15, s. 140-143.

Čakajovce (Scalad), *Čierna (Chirna)⁶⁴, Šarlužky (Sorlou), dnešné Lužianky, Dražovce (villa Drasey), *Malenta (Molunta), *Dobrotok (Dobroduct), Jarok (Erig), *Mučeníky (Mussenic), dnešné Sládečkovce, *Durada (Durada), *Búš (Bus), Veča (Vveza), *Strojka (Streca), *Čombaj (Zumboe) – dnešná Dlhá nad Váhom, Horná Kráľová (villa Crali), *Bože (Bose) a *Kepežd (Copusde), dnešné Hájske.⁶⁵ Južne od Sládečkoviec máme v listine doložený: Hetmėň (Chetmich), Trnovec nad Váhom (Durmuz), *Chmeľany (Kimelan), *Pieščany (Piscan), *Dvorce (Dorz), Farkas (Forkas) – dnešné Vlčany, Neded (Niget), *Tepličany (Copezan) a Zemné (Zeme).⁶⁶ Južne od Nitry sa nachádzali: Janíkovce (Emma), *Dvorčany? (Curtoiz), Lapáš (Lapas), Síleš (Zoulous) – dnešný Vinodol, Vajka nad Žitavou (Wochoi), Cetín (Syrinc), Veľký a Malý Kýr (Ker), *Sobol (Scobol), *Kút (Kuth), Veľký Kesov (Kescu) a Malý Kesov (Qescu), ktorý hraničil s dedinami v listine označenými ako *Továrniky (Tawarnyc, alia villa Tawarnyc).

Stav osídlenia zachytený Zoborskou listinou z roku 1113 síce na jednej strane prekvapuje svojou vyvinutosťou, ale na druhej strane v niektorých lokalitách potvrdzuje poznatky získané z výskumov historickej archeológie. Približne rovnaké pomery v tejto oblasti nám zachytáva aj listina z roku 1156, na základe ktorej ostrihomský arcibiskup Martirius daroval desiatky zo 70 dedín (na juhozápadnom Slovenku) kanonikom katedrálneho chrámu sv. Vojtecha v Ostrihome. Zo zoznamu decimátorov v oblasti dolného Ponitria máme doložené v Nitrianskom arcidiakonáte tieto lokality: Čakajovce (Seka), Lapáš (Lopas), *Žháre (Asgar), pri Pani, *Zlatice (Zaltinc), *Čierna (Chirna, que ist iuxta Galtum), Kýr (Ker), Černík (Cernic), Golianovo (Gurmot), Branč (Brencu), *Molenta (Molenta), Vinodol (Sceuleus), *Medered (Mogorod), pri Branči, Mojmírovce (Ylmer), Alekšince (Alexu), Kostolný Sek (Seka), *Trhová Ves (Vasar) pri Komjaticiach, *Tomany (Tuman) pri Rišňovciach, Zemianske a Pusté Sady (Kurt), *Božňany (Bosman), pri Nových Zámkoch, *Tlmače (Tulmacic), severne od Tvrdošoviec, Ondrochov (Vldruc), dnes časť Lipovej, Čápor (Copur), Báb-Boleslavov (Bab Bolosloi), *Brodník (Brodrinc), v blízkosti Šale a Pata (Pta). V listine sa uvádza aj dedina Klasov, ktorá patrila do Tekovského arcidiakonátu.⁶⁷ Z nasledujúceho

⁶⁴ Miestne názvy uvádzané s hviezdičkou * označujú lokality, ktoré v priebehu stredoveku zanikli.

⁶⁵ Lokality Durada, Bože sa spomínajú len v Zoborskej listine. Ďalšia zmienka o Strojke je doložená v listine z roku 1252. MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, Tom. 2. (ďalej len *CDSI II*). Bratislava: SAV, 1971, no 400, s. 276; a o dedine Buš v listine z roku 1251, *CDSI II*, no 369, s. 255; posledný krát sa dedina spomína v listine z roku 1271 Magyar Országos Levéltár Diplomatikai levéltára (ďalej len *MOL DL*), 40 095. In LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 141.

⁶⁶ Chmeľany existovali ako samostatné sídlo ešte v druhej polovici 15. storočia, neskôr splynula s dedinou Stráže (neskorší Maďarský Šók). Magyar Országos Levéltár Diplomatikai fenyképtára (ďalej len *MOL DF*) 273 217. Pieščany (pri Hetméni) existovali ešte v roku 1518 (Pesthyen), zanikli počas prvých tureckých vpádov. Tepličany po roku 1359 splynuli s Tvrdošovcami. In LUKAČKA, *Die Kontinuität...* ref. 15, s. 141.

⁶⁷ *CDSI I*, no 81, s. 78-79; KNIEZSA, ref. 7, s. 159-187.

obdobia sa v listine Bela III. z roku 1183 spomína Nyárhíd⁶⁸ (pri Nových Zámkov) ako prédiu, ku ktorému patrilo viacero sídiel. O dva roky neskôr máme doložené ďalšie správy o osídlení vo Vajke nad Žitavou (Voyka) a Nových Sadoch (Kurthyn).⁶⁹

Naše poznatky o starobylosti osídlenia v tomto priestore nám okrem už spomínaných písomných prameňov a výskumov z oblasti archeológie, výrazne potvrdzujú aj poznatky z oblasti onomastiky. K najstarším miestnym názvom patria tzv. služobnícke miestne názvy, ktorých pôvod môžeme hľadať vo veľkomoravskom období. Ide o názvy typu Zbehy, Krškany, Mojmírovce, Černík, Kovarce, Továrniky a Dvorníky. Pri tvorbe miestnych názvov sa často uplatnili označenia porastov, pri ktorých sídla vznikli (Lužianky), prípadne označovali ďalšie okolnosti ich vzniku a významu (Kľačany, Bojničky, Veča, Posádka, Branč, *Božňany pri Nových Zámkoch, *Tremeš, resp. Tremešte pod Zoborom – dnešné označenie Chrenová). Starú vrstvu miestnych názvov tvoria aj označenia miestnych názvov zakončených typickou izoglosou –any (pôvodné aně) – Chmeľany, Dvorčany, Kolíňany, Kostoľany, Krškany, Šurany, Ripňany. Ďalšiu skupinu miestnych názvov (z 10. storočia) tvoria označenia sídlisk, ktoré po sebe zanechali príslušníci staromaďarskej spoločnosti.⁷⁰ Vo včasnofeudálnom období (11. – 12. storočie) sa uplatňoval nový typ miestnych názvov s príponou -ov, -ovce, -ice, odvodený od osobného mena držiteľa príslušnej lokality (Lukáčovce, Drážovce).⁷¹

Načrtnutý vývoj tunajšieho osídlenia dozaista potvrdzujú aj poznatky získané štúdiom dejín umenia a patrocínií. Najstaršou a jedinečnou sakrálnou stavbou v tejto oblasti bol kostol sv. Emeráma, postavený už v prvej tretine 9. storočia kniežaťom Pribinom. Keďže Pribina sám vtedy ešte nebol kresťanom, predpokladalo sa, že kostol bol postavený pre jeho manželku, ktorá bola údajne franského pôvodu. Najpravdepodobnejšie však išlo o hlavný kostol christianizačnej misie v Nitrianskom kniežatstve, keďže murované kostoly na novochristianizovaných územiach vznikali až po dosiahnutí istého stupňa pokresťančovania, keď sa na príslušnom území začala vyvíjať cirkevná organizácia. Preto bol kostol z roku 828 celkom určite sídlom hlavného kňaza – archipresbytera, ktorý bol hlavou christianizácie v Pribinovom kniežatstve. Výskumy z posledných rokov sa prikláňajú k názoru, že tento kostol stál na dnešnom Nitrianskom hrade. Za ďalší kostol z veľkomoravského obdobia sa považuje aj kostol na Martinskom vrchu v Chrenovej a starší

⁶⁸ *CDSI I*, no 94, s. 90.

⁶⁹ *CDSI I*, no 97, s. 92; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*ref. 15, s. 145.

⁷⁰ *Keszi* – Bánovská a Malá Kesa, Poľný Kesov, *Kér* – Veľký a Malý Kýr, *Tarján* – Štefanovičová, *Kürt* – Zemianske Sady, Pusté Sady, Nové Sady, *Megyer* – sídlili severne od V. Kýru, Gyarmat – Golianovo.

⁷¹ Pri chronologizácii miestnych názvov sa opierame o prácu LUKAČKA, Ján. *Vývin stredného a severného Ponitria do začiatku 15. storočia*, ref. 15, s. 824.

kostol v miestach pod dnešným piaristickým kostolom.⁷² Na základoch kostola na Martinskom vrchu bol vybudovaný nový kostol s obdĺžnikovou loďou a polkruhovou apsidou zasvätený sv. Martinovi, ktorý bol síce datovaný do začiatku 12. storočia, ale na základe nálezov z cintorína pri kostole sa jeho datovanie posunulo do 11. storočia. Významnou stavbou bol aj jednolodňový kostolík s podkovovitou apsidou v Párovciach, ktorý bol pravdepodobne postavený v priebehu 10. – 11. storočia. Na jej základoch bol niekedy v 12. storočí postavený nový kostol zasvätený sv. Štefanovi, ktorý mal podobu neveľkej jednolodňovej stavby s polkruhovou apsidou a emporou na západnej strane lode.⁷³ Ďalšou dominantnou stavbou je uprostred hradiska stojaci panský emporový kostolík sv. Michala Archanjela v Drážovciach, ktorý je datovaný do začiatku 12. storočia, ale pravdepodobne bol postavený ešte pred rokom 1113.⁷⁴ V priebehu 12. storočia sa začínajú stavať sakrálne stavby, ktoré už boli súčasťou väčších sídlisk, ale v oblasti dolného Ponitria k ich rozšíreniu dochádza najmä v priebehu 13. – 14. storočia.

Vychádzajúc zo všetkých poznatkov o dejinách osídlenia v tejto oblasti musíme povedať, že dolné Ponitrie bolo koncom 12. storočia pomerne husto osídlené. Z pohľadu etnického zloženia, na rozdiel od Kniezsovej národnostnej mapy Uhorska⁷⁵, ktorá zachytila toto územie ako oblasť obývanú prevažne maďarským etnikom, na základe najnovších výskumov je potrebné jednoznačne konštatovať, že oblasť dolného Ponitria bola etnicky zmiešanou oblasťou. Tieto pomery sa viac-menej zachovali počas celého stredoveku. Menil sa len pomer medzi týmito etnikami a intenzitou v ich osídlení.

Koncom 12. a v priebehu 13. storočia sa stal aj v Uhorsku všeobecným a záväzným zvyk spísomňovať všetky dôležité právne pokonania, v dôsledku čoho dochádza k nárastu poznatkov o osídlení a majetkovej držbe. Popri kráľovských donáciách s presne vymedzenými hranicami darovaného majetku sa od druhej polovice 13. storočia stretávame aj s prvými deľbami šľachtického majetku a snahou cirkevných inštitúcií po písomnom potvrdení ich majetkovej držby. Hoci počet listín v priebehu 13. storočia výrazne stúpol, nemôžeme tvrdiť, že ich obsah podáva adekvátny obraz o osídlení. Prechod a deľba mnohých majetkov sa uskutočňovali aj pred 13. storočím, s tým rozdielom, že tieto prevody sa nestali predmetom spísomňovania. Trináste storočie bolo charakteristické aj zmenou štruktúry

⁷² MARSINA, Richard. *Slovensko v znamení kríža*. In *Historická revue*, č. 8, 2001, s. 2-3.

⁷³ MENCL, Václav. *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha – Prešov : Československá grafická unie úč. spol., 1937, s. 137.

⁷⁴ HUDÁK, ref. 19, s.176; MENCL, ref. 73, s. 126-127.

⁷⁵ KNIEZSA, István. *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*. Budapest, 1938, s. 241-242. Čiastočne ju korigoval v práci KNIEZSA, ref. 6, s. 187.

osídlenia, pri ktorej dôležitú úlohu zohral aj tatársky vpád. Postupne zanikajú drobné rozptýlené sídla a do popredia sa dostávajú väčšie uzavreté dediny.⁷⁶

Pre lepšie charakterizovanie osídľovacieho procesu v oblasti dolného Ponitria sme skúmané územie rozdelili na dva výrazne územné celky – dolné Považie, kde sa osídlenie koncentrovalo najmä na vázskej línii, počnúc od Hlohovca, cez Šintavu, Šaľu až do oblasti dnešných Nových Zámkov a dolné Ponitrie, kde osídlenie sa sústreďovalo už od počiatkov po oboch terasách riek Nitry a Žitavy.

Dolné Považie

Výrazné osídlenie sa v tejto oblasti koncentrovalo najmä v blízkosti Hlohovca, kde máme už od ranného stredoveku doložený hrad⁷⁷, ktorý sa v neskoršom období stal základom administratívnej jednotky – komitátu. Lína pohraničných komitátov bola vytvorená na hranici Uhorského kráľovstva s Českým kráľovstvom. Vznikli okolo hradov Stupava, Šaštín, Holíč a v druhej záložnej línii na Považí okolo hradov Šintava, Hlohovec, Banka a Beckov. V 13. storočí s vývojom šľachtických stolíc stratili komitáty Šintava, Hlohovec, Banka a Holíč svoj význam a včlenili sa do Nitrianskej stolice, Beckov do Trenčianskej a Stupava do Bratislavskej stolice.⁷⁸

V roku 1276 máme v Hlohovci (civitas) prvýkrát doloženú prítomnosť hostí. Okrem toho, na základe tejto listiny novým vlastníkom kráľovského mesta sa stal Aba, syn Abu z hlohoveckej vrstvy Abovcov. V metácii darovaného majetku sa uvádzajú aj lokality: Žlkovce (Suuk), lokalita označená ako Nový trh (Wyuasar), Koplotovce (Koploth), *Čokoje, ktoré patrili k Nitrianskemu hradu, *Guče (Gyucha), dedina Bojničky (Bayanch), ktoré patrili k hradu Szolgagyör a Trakovice (Korkouch). V listine sa prvýkrát spomína aj existencia dvoch trhových miest (*duo loca fori*). K zmene vlastníckych pomerov dochádza v roku 1294, keď zvyšnú časť kráľovského majetku (starú podhradskú osadu s hradom a mýtom) Ondrej III. daroval Abrahámovi Rufusovi. V roku 1297 vymenil Abrahám Rufus svoj podiel v Hlohovci s Abom za Sobotišťe (Zobodycha) a kamenný hrad Branč (Berench). Majiteľom Hlohovca sa stal Aba, ktorý stál na strane Matúša Čáka. V bitke pri Rozhanovciach v roku 1312 Aba padol a jeho majetky, teda aj Hlohovec, prešli do rúk Matúša Čáka, ktorý ich mal vo vlastníctve až do svojej smrti v roku 1321. Potom sa majiteľom Hlohovca stal Karol Róbert a v kráľovskej držbe zostal až do 26. novembra 1349, kedy ho na základe donácie

⁷⁶ LUKAČKA, *Vývin stredného...*, ref. 15, s. 827.

⁷⁷ *CDSI I*, no 69, s. 66.

⁷⁸ LEHOTSKÁ, ref. 17, s.50.

Ľudovíta I. Veľkého získal Mikuláš, syn Vavrinca Tóta a jeho brat, magister Levkuš. Okrem Hlohovca získali aj Veľké Zálužie (Wylok), Dvorníky (Wdvarnok), Sasinkovo (Saag) a dnes zaniknutú dedinu Dyč (Dywch). Touto donáciou dostal Hlohovec nového pána, ktorého rod vlastnil panstvo s hradom a mestom až do roku 1524.⁷⁹

Južne od Hlohovca máme v metácii Šale z roku 1211 doloženú dedinu Bereksek – dnešné Šulekovo.⁸⁰ Západne od Šulekova na hraniciach s Bratislavskou stolicou ležala dedina Bučany (Buchan)⁸¹, ktorá bola rozdelená na dve samostatné sídla – Malé a Veľké Bučany.⁸² Už v 13. storočí bola rozdelená na dve samostatné sídla aj dedina Zelenice (Zela).⁸³ V Horných Zeleniciach máme v prvej polovici 13. storočia doložený jednoloďový románsky kostol zasvätený sv. Martinovi.⁸⁴ Existencia fary (a tým aj farského kostola) je doložená aj v rokoch 1332 – 1337, kedy vo veľkom pápežskom registri o zaplatených desiatkoch sa spomína kňaz Pavol zo Zeleníc a jeho ročný príjem sa odhaduje na jeden a pol hrivny.⁸⁵ V roku 1312 sa ako majiteľ Horných Zeleníc (maiozem Zelencen) spomína Móric, syn Štefana z Bábu.⁸⁶ Dolné Zelenice v roku 1244 patrili k hradu Szolgagyör. V tejto oblasti máme doložený aj hrad, ktorý bol v listinách označený ako *Zeulduar*.⁸⁷ V listine z roku 1247 sa spomínajú Dvorníky (Vduornuc)⁸⁸, ktoré získal Tomáš, syn Abu. V 13. storočí rozhodne existoval aj Šalgov, dnešná Šalgočka, ale v prameňoch je doložený až v roku 1349. K starým sídlam v tejto oblasti patrili Pusté Sady, ktoré existovali už v prvej polovici 12. storočia. Podľa listiny z roku 1261 časť Pustých Sadov patrila Zoborskému kláštoru a v roku 1297 ich výmenou so Zoborským kláštrom získali Hunt-Poznanovci zo Séku.⁸⁹

Významné postavenie v oblasti dolného Považia mal hrad Šintava. Jeho význam spočíval nielen v obrane širokého okolia, ale stal sa aj dôležitým strážnym objektom významného brodu cez Váh. Niekedy pred rokom 1261 kráľ Belo IV. daroval celý komitát komesovi Truslephovi a po jeho smrti v roku 1261 ho potvrdil aj jeho synovi Leopoldovi

⁷⁹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 155, GRÓFOVÁ, ref. 39

⁸⁰ *...usque ad Beruczegu et vadit ad metam ... CDS I*, no 168, s. 133.

⁸¹ Bučany sa prvýkrát spomínajú v listine z roku 1258 ako *terram Bund. CDAC*, VII, s. 488.

⁸² *... in eadem villa Kis Bucsan ... SEDLÁK, Vincent Regesta diplomatica nec non epistolaria slovaciae, Tomus I.* (ďalej len *RDS I*) Bratislava : Veda, 1980, no 524, s. 242.

⁸³ Zelenice sa prvýkrát spomínajú vo falošnej listine z roku 1244 ako *... terram Zela ad Castrum Zulgaugeuriense pertinentetem...*, *CDAC II*, s. 152.

⁸⁴ JANKOVIČOVÁ, Jana – KOVÁČOVÁ, Zuzana. *Románske jadro kostola v Horných Zeleniciach*. In *Ochrana pamiatok a prírody v Západoslovenskom kraji*, 1988, č. 2, s. 47-53.

⁸⁵ SEDLÁK, ref. 23, s. 49.

⁸⁶ *RDS I*, no 1032, s. 441.

⁸⁷ Hrad máme prvýkrát doložený v písomných prameňoch v roku 1316 a môžeme ho lokalizovať do oblasti dnešnej Posádky. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 156.

⁸⁸ *... terram castris nostri Nytriensis Vduornuc vocabulo ... CDS II*, no 267, s. 187.

⁸⁹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 156.

s povinnosťou vykonávať služby kráľovi.⁹⁰ Tento právny stav pretrval až do roku 1323, kedy kráľ Karol Róbert získal Šintavu od Abraháma, zvaného Rufus, výmenou za hrad Čeklís spolu s hradným majetkom.⁹¹ Dlhé obdobie k hradu Šintava patrili aj dediny Šoporňa a Pata.⁹² Zo začiatku 11. storočia máme doloženú v písomných prameňoch Šaľu nad Váhom, ktorá v priebehu 13. storočia tvorila dve samostatné sídla. V roku 1251 daroval Belo IV. tieto dve samostatné sídla, dve tretiny mýtnych poplatkov a dediny *Dvorce (Vduorch), *Brodník (Borodnuk) z Nitrianskej stolice, novozaloženému premonštrátskemu kláštora v Turci.⁹³ O rok neskôr daroval kláštora Belo IV. z Nitrianskej stolice aj dedinu *Strojku (Stroyku), dve dediny Čomboj (Chumboy, aliam Chwmbuy) (?Dlhá nad Váhom) a dve tretiny z každého mýta na Váhu, a to od hradu Šintava až po oblasť, kde sa Váh rozlieval v močiare.⁹⁴ Pri ohraničení tohto majetku sa spomínajú v Nitrianskej stolici aj dediny Trnovec nad Váhom (Thurmuch), *Hetmėň (Hethmeh), Šoporňa (Supurni), *Istá (Ista), *Bojč (Boych), *Nenník (Nynuk), Mučeník (Muchnuk), dnes Sládečkovce, *Búš (Bus), Graz, dnešný Gorazdov a Veča (Weccha). V roku 1229 nachádzame v prameňoch zmienku o dedine Selice (Seluch).⁹⁵ Medzi Vlčanmi a Hetmėňom ležala dedina *Pieščany (Piscan), ktorú máme doloženú v písomných prameňoch prvýkrát v roku 1113. Dedina pravdepodobne zanikla počas prvých tureckých vpádov v 16. storočí.⁹⁶ V jej susedstve sa nachádzali dnes už zaniknuté dediny *Chmeľany (Kimelan)⁹⁷, ktoré sa v neskoršom období označovali ako Šók (Souk) a * Strážov (Straso)⁹⁸. V roku 1206 pri ohraničení dediny Neded, ktorá patrila Zoborskému kláštora sa ako susedné dediny uvádzajú: Vlčany (Farkas), *Tepličany (Topczan), Zemné (Zemei) a Topoľníky (Narras), ktoré sa nachádzali v Bratislavskej stolici. Západne od Vlčian máme v roku 1248 doloženú dedinu v prameňoch označenú ako Meger – Palárikovo, ktorá bola majetkom uhorských kráľovien.⁹⁹ V jeho susedstve sa nachádzala dedina *Hala (Halla), ktorá patrila pred rokom 1275 kráľovským sokoliarom. V roku 1275 Ladislav IV. daroval Halu

⁹⁰ MOL, DL 40146.

⁹¹ SEDLÁK, Vincent. *Regesta Diplomatica Nec Non Epistolaria Slovaciae*, Tom. 2. (ďalej len RDS II). Bratislava : Veda , 1987, č. 942, s. 410.

⁹² Šoporňa sa prvýkrát spomína v listine z roku 1251. CDSI II, no 370, s. 257. Pata je prvýkrát doložená v listine z roku 1156. CDSI I, no 81, s. 79.

⁹³ CDSI II, no 370, s. 256-258; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 157.

⁹⁴ CDSI II, no 400, s. 277.

⁹⁵ CDSI I, no 357, s. 254.

⁹⁶ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 141.

⁹⁷ Prvá písomná zmienka o Chmeľanoch je v Zoborskej listine z roku 1113. CDSI I, no 69, s. 65.

⁹⁸ Strážov je prvýkrát doložený v písomných prameňoch v roku 1379. GYÖRFFY, ref. 9, s. 461.

⁹⁹ CDSI I, no 137, s. 110, CDSI II, no 312, s. 219. In LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 157.

Ivankovi, synovi Joachyma zo Séku.¹⁰⁰ V neskoršom období získali dedinu Hunt-Poznanovci. Na východ od Palárikova sa nachádzala dedina *Svätý Jur, ktorý v písomných prameňoch máme doložený v roku 1431, ale podľa jeho označenia (patrocínium sv. Juraja) mohla dedina existovať už na konci 11. storočia.¹⁰¹

Dolné Ponitrie

Najintenzívnejšie osídlenie v tejto oblasti sa prirodzene koncentrovalo okolo Nitry, jej bezprostredného okolia a siahalo až do oblasti dnešných Nových Zámkov. Nitra v 13. storočí bola najvýznamnejším mestom na našom území. Po zrušení údelného vojvodstva začiatkom 12. storočia sa vzápätí stala sídlom obnoveného Nitrianskeho biskupstva a už v tomto období predstavovala silný hospodársky potenciál, o čom svedčí aj listina z roku 1183, ktorá potvrdzuje existenciu trhu v meste.¹⁰² Severovýchodne od Nitry máme v metácii mestského chotára doložený *Tremeš (Teremech), dnešná Chrenová.¹⁰³ Pravdepodobne v druhej polovici 13. storočia sa dedina rozdelila, keďže v listine z roku 1326 je doložený Malý Tremeš, ktorý patril Nitrianskej kapitule a Veľký Tremeš, ktorý patril šľachticom z Nových Sadov a Nitrianskej diecéze.¹⁰⁴ V 13. storočí dve samostatné sídla tvorili aj Janíkovce. Malé Janíkovce spočiatku patrili malým kráľovským úradníkom, neskôr ich vlastníkom sa stal nitriansky biskup. Veľké Janíkovce patrili Nitrianskemu hradu, v neskoršom období Ludanickovcom.¹⁰⁵ Na juh od Nitry máme v roku 1240 doložené Malé Krškany (Kereskyn), ktoré boli sídlom kráľovských servientov a v roku 1247 časť z nich získali Ludanickovci.¹⁰⁶ Veľké Krškany (Keresken maior) v roku 1278 získali šľachtici zo Séku. V ich susedstve v stredoveku ležali ďalšie Krškany a Dvorčany, ktoré Belo IV. v roku 1247 daroval mestu.¹⁰⁷ Na východ od Krškán máme už v roku 1156 doložené Lapášske Ďarmoty (Gurmot) – dnešné Golianovo. V 13. storočí tu existovali pravdepodobne dve samostatné sídla (Gurmot, aliud Gurmoth).¹⁰⁸ V roku 1301 máme doložené Párovce¹⁰⁹ a v roku 1448 Mlynárce, pôvodne

¹⁰⁰ ... *quandam terram Falconariorum nostrorum Halla vocatam, in Comitatu Nitriensi existentem...* FEJÉR, Georgius. *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis, Tomus 5, volumen 2.* (ďalej len CDH) Budae : Typis Regiae Scient. Universitatis Ungaricae, 1829, s. 274 -275

¹⁰¹ LUKAČKA, *Die Kontinuität ...*, ref. 15, s. 157.

¹⁰² *CDS I*, no 94, s. 90.

¹⁰³ *CDS I*, no 272, s. 191.

¹⁰⁴ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 167.

¹⁰⁵ Malé Janíkovce získal nitriansky biskup v roku 1231. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 168.

¹⁰⁶ *CDS I*, no 272, s. 191.

¹⁰⁷ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 168.

¹⁰⁸ *CDS I*, no 392, s. 280.

¹⁰⁹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 168. Párovce pravdepodobne existovali už pred rokom 1301, keďže tu bol už v priebehu 10. – 11. storočia postavený jednolodový kostolík s podkovovitou apsidou. MENCL, ref. 73, s. 137.

Molnoš (Molnusfalwa).¹¹⁰ Pred vznikom Mlýnariet sa v tejto oblasti nachádzali majetky Nitrianskej kapituly – *Gedov (Gedew) a *Gregori (Geregorii).¹¹¹ V ich susedstve už v 13. storočí existoval Kynek a Šarlužky, dnešné Lužianky.¹¹² V chotári Šarlužky v roku 1326 boli doložené *Nog Sorlo*, z čoho vyplýva, že pôvodná dedina sa pravdepodobne rozdelila.¹¹³ V listine z roku 1232 máme opätovne potvrdenú existenciu starších lokalít – Klasov (Veľký), Veľký a Malý Lapáš (Lapas), ktorých obyvatelia sa stali dvorníkmi Ondreja II.¹¹⁴ V druhej polovici 13. storočia máme v chotári Klasova doložený Malý Klasov (Kyskalaz).¹¹⁵ Podobne bola rozdelená aj dedina Chyndice (Hymd), ktorá sa nachádzala na hraniciach s Tekovskou stolicou. Malé Chyndice patrili miestnej šľachte a Veľké Chyndice zostali až do konca 13. storočia vlastníctvom hradu.¹¹⁶ V listine z roku 1271 sa východne od Nitry uvádza dedina Babindol.¹¹⁷

V oblasti južne od Nitry máme písomne doložené v roku 1295 Čechynce (Cheg)¹¹⁸ a v roku 1379 Ivanku pri Nitre (Ivanka falwa).¹¹⁹ V ich susedstve sa nachádzala dedina Lúky, ktorá je dnes súčasťou Ivanky pri Nitre.¹²⁰ V listine z roku 1239 sa spomína dedina Paňa (Poonh), ktorá ležala pri Cetíne (Cheten).¹²¹ V blízkosti Pane ležali dediny *Žháre (Asgar)¹²² a *Chorváty (Horuatun).¹²³ Západne od Cetína sa nachádza dedina Branč¹²⁴, ktorá v stredoveku predstavovala významnú sídliskovú oblasť, kde bol pravdepodobne už pred 13. storočím postavený zemný vežový hrádok.¹²⁵ V chotári dediny máme doloženú aj osadu *Megered (1156), pravdepodobne bola sídlom maďarského kmeňa Megyer. Začiatkom 13. storočia sa Branč pravdepodobne rozdelil, keďže v listine z roku 1283 sa spomína *Kysberench*.¹²⁶ Západne od Branča leží dedina Štefanovičová, ktorá vznikla zlúčením

¹¹⁰ MOL, DL 98191.

¹¹¹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 168.

¹¹² Kynek je prvýkrát doložený v listine z roku 1257. CDSI II, no 569, s. 396. Šarlužky máme prvýkrát doložené v Zoborskej listine z roku 1113. CDS I, no 69, s. 67.

¹¹³ GYÖRFFY, ref. 9, s. 454.

¹¹⁴ CDSI I, no 392, s. 280.

¹¹⁵ Malý Klasov je prvýkrát doložený v listine z roku 1292. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 170.

¹¹⁶ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 170.

¹¹⁷ ... *de Babyndal, soror videlicet Moryan de villa Gormoth ... CDAC VIII*, no 245, s. 363.

¹¹⁸ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 171.

¹¹⁹ KAMMERER, Ernö. *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi leveltárában őrizett oklevelei*. Budapest, 1906, LXXXVIII, s. 199. Obec je prvýkrát nepriamo doložená už v listine z roku 1290. In KERESTEŠ, ref. 17, s. 54.

¹²⁰ Lúky (Lyuky) sa spomínajú v listine z roku 1330. GYÖRFFY, ref. 9, s. 422.

¹²¹ CDSI II, no 55, s. 40. V listine z roku 1239 sa prvýkrát spomína Veľký Cetín.

¹²² CDSI I, no 81, s. 76.

¹²³ Chorváty sú prvýkrát doložené v listine z roku 1285. MOL, DL 50 138.

¹²⁴ CDSI I, no 81, s. 76.

¹²⁵ Hrad Branč sa prvýkrát spomína v listine z roku 1297. MOL, DL 1462.

¹²⁶ MOL, DL 68118.

Horného (Teryan) a Dolného Taráňa (Tranteluky).¹²⁷ Podobne bola rozdelená aj dedina Kýr – *Superiori et Inferiori Ker*. Malý Kýr daroval Belo IV. v roku 1246 rádu cistercitov z Heiligenkreuzu¹²⁸ a od roku 1269 ho vlastnil ostrihomský arcibiskup.¹²⁹ V 13. storočí bol na dve samostatné sídla rozdelený aj Síleš – dnešný Vinodol (Zevlus). Horný Síleš patril miestnej šľachte a dolný Síleš ostrihomskému arcibiskupovi.¹³⁰ V ich susedstve sa nachádzali dnes už zaniknuté dediny *Tržmel (Torozmel) a *Sobol (Zobol).¹³¹ Južne od nich sa nachádzajú Komjatice, ktoré boli významným sídlom už vo veľkomoravskom období, ale prvú písomnú zmienku o nich máme až z roku 1256, keď dedinu po spore so svojimi príbuznými získal Ondrej z rodu Hunt-Poznanovcov.¹³² V susedstve Komjatic máme doložené staršie sídlo Černík (1156)¹³³, *Trhovú Ves (Wasarfolu), ktorú získal v roku 1274 Ondrej (považuje sa za zakladateľa rodu Forgáčovcov)¹³⁴ a Sek (Sceg)¹³⁵, ktorý vlastnila sečiansko-bučianska vetva rodu Hunt-Poznanovcov.¹³⁶ V 13. storočí v tejto oblasti vzniklo niekoľko samostatných sídiel Veľký (Kostolný) Sek¹³⁷, Malý Sek a Mlynský Sek (Malomzeg).¹³⁸ Južným smerom máme v tejto oblasti doložený Ondrochov (Vldruc)¹³⁹, Šurany¹⁴⁰, Nitrianky Hrádok, ktorý je ako sídlo Hunt-Poznanovcov doložený už v roku 1217.¹⁴¹ V roku 1274 získali Hunt-Poznanovci zo Séku aj Bánov.¹⁴²

V oblasti východne od Nítry (pri rieke Žitave) máme už na začiatku 12. storočia doloženú Vajku nad Žitavou, ktorá už pred tatárskym vpádom patrila šľachticom. V 13. storočí dedina patrila Ondrejovi (zakladateľovi rodu Forgáčovcov).¹⁴³ Ten istý Ondrej

¹²⁷ Horný Taráň sa spomína prvýkrát v listine z roku 1269. *CDAC* III, no 131, s. 200; Dolný Taráň (Tranteluky) v listine z roku 1294. In LUKAČKA, *Die Kontinuität ...*, ref. 15, s. 171.

¹²⁸ *CDSI* II, no 221, s. 154.

¹²⁹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 171.

¹³⁰ *Tamže*, s. 171.

¹³¹ *RDSI*, no 279, s. 140; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 171.

¹³² *CDH* IV/2, s. 365.

¹³³ *CDSI* I, no 81, s. 76.

¹³⁴ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

¹³⁵ Prvýkrát je *Sceg* doložený v listine z roku 1246. *CDSI* II, no 231, s. 161.

¹³⁶ *CDH* IV/3, s. 401-402.

¹³⁷ Kostolný Sek sa uvádza aj súpise v pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337, farárom v dedine bol Dominik. SEDLÁK, ref. 23, s. 95.

¹³⁸ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

¹³⁹ *CDSI* I, no 81, s. 76. Ondrochov podľa listiny z roku 1229 sa stal majetkom jobagiónov hradu Szolgygyör. *CDSI* I, no 357, s. 254. In LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

¹⁴⁰ Šurany sa prvýkrát spomínajú v listine z roku 1264. *CDH* IV/3, s. 185. Šurany v roku 1297 výmenou s ostrihomským arcibiskupom získal Ernest zo Séku. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

¹⁴¹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

¹⁴² Bánov je prvýkrát doložený v Zoborskej listine z roku 1113. *CDSI* I, no 69, s. 67; LUKAČKA, *Die Kontinuität ...*, ref. 15, s. 175.

¹⁴³ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 172.

v roku 1249 získal aj Malú Maňu (Mana), ktorá predtým patrila hradu Hlohovec.¹⁴⁴ V roku 1214 máme doloženú dedinu Ďorok, dnešné Kmeťovo, podľa listiny z roku 1247 patrila hradu Szolgagyör a na krátky čas kráľovským dvorníkom, v neskoršom období ju získal rod Forgáčovcov.¹⁴⁵ Forgáčovci v tejto oblasti získali v roku 1273 aj Ezdeg (Izdegey) – dnešné Mojzesovo. Úľany nad Žitavou (Fedemus) sú prvýkrát doložené v roku 1284.¹⁴⁶ Pred rokom 1292 dedinu kúpil od Hunt-Poznanovcov Peter z rodu Ludanickovcov a tento majetok rozšíril o kúpu dvoch popluží zeme v Agači (v chotári dnešného Mojzesova).¹⁴⁷ V ich susedstve sa nachádzala už začiatkom 14. storočia aj dedina Michal nad Žitavou, kde už v tomto období máme doloženú faru.¹⁴⁸

Pomerne hustá koncentrácia sídlisk sa nachádzala aj severozápadne od Nítry. V roku 1183 v testamente šľachtica Stojslava je doložená dedina Nové Sady, ktorá sa v neskoršom období stala majetkom šľachticov. V roku 1264 dochádza k rozdeleniu dediny na dve samostatné časti medzi tunajšiu šľachtu. Pri ohraničení týchto majetkov sa spomínajú aj dediny Sila (Zyli) a Lukáčovce (Lukach).¹⁴⁹ V roku 1326 máme v ich susedstve doloženú dedinu Čáb.¹⁵⁰ V roku 1292 máme prvýkrát v písomných prameňoch doložené Zbehy (Izbeg). V ich okolí sa nachádzali malé majetky kráľovských servientov a hradných jobagiónov ako: Čierna (Chirna), Holotka (Galtum), *Ečovce a Kendy, ktoré v roku 1280 udelil Ladislav IV. Petrovi z rodu Ludanickovcov.¹⁵¹ Nitrianskemu hradu patrila v roku 1272 aj dedina Rišňovce (Rechen), ktorá sa v priebehu 14. storočia rozdelila na horné a dolné Rišňovce.¹⁵² Alekšince (Elekchy) sa spomínajú v písomných prameňoch už na začiatku 12. storočia. Z listiny z roku 1275 sa dozvedáme, že dedina po tatárskom vpáde spustla, ale znovu je osídlená.¹⁵³ Západne od Alekšincov máme v písomných prameňoch z 13. storočia doloženú existenciu Kľačian

¹⁴⁴ Maňu sa prvýkrát spomína v listine z roku 1237. *CDSI* II, no 29, s. 22; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173.

¹⁴⁵ ... *terram de Girok...* *CDSI* I, no 188, s. 143; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173.

¹⁴⁶ ... *et haereditariam Fedemus nuncupatam, in Comitatu Nitriensi existentem...* *CDH* V/3, s. 266.

¹⁴⁷ LUKAČKA, J. *Majetky a postavenie Ludanickovcov na Slovensku do začiatku 14. storočia*.

In *Historický časopis*, roč. 38, č. 1, 1990, s. 7.

¹⁴⁸ Michal nad Žitavou je prvýkrát doložený v listine z roku 1331. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173; SEDLÁK, ref. 23, s. 35.

¹⁴⁹ ... *quod constituti coram nobis Johannes Sylvan et Petrus filii Sylvan nobiles de Kurth, ex una parte Lukacs filius Csanad de eadem, ex altera praesentibus Jacobus Ponka et Gabriel cognatis ipsorum, qui terram suam tempore avorum suorum a terra filiorum Sylvan et Lukacs praedictorum separatam...* *MOL*, DL 68 085

¹⁵⁰ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 167.

¹⁵¹ ... *quamdam possessionem eorum Izbegh vocatam*, *CDH* VI/1, s.202-203. Ečovce sú prvýkrát doložené v listine z roku 1224 a Kendy v listine z roku 1280. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 167.

¹⁵² *MOL*, DL 90 547.

¹⁵³ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 167.

(Kelechet), Sasinkova (Sag)¹⁵⁴ a Pastuchova (Paztuh)¹⁵⁵. Šág (dnešné Sasinkovo) bol počas stredoveku rozdelený na dve samostatné sídla: Malý Šág, kde žili jobagióni Nitrianskeho hradu a Veľký Šág, ktorý patril hradu.¹⁵⁶ Smerom na juh sa osídlenie koncentrovalo predovšetkým okolo Veľkého Bábu, kde už na začiatku 12. storočia máme doložený farský kostol.¹⁵⁷ Malý Báb Belo IV. daroval v roku 1261 Poznanovmu synovi Štefanovi. Pri ohraničení majetku sa spomínajú dediny: *Čeladice (Chalad), *Tomany (Thaman), *Zagar (Agar), Ujlak – dnešné Zálužie a Jarok (Irewg).¹⁵⁸ V roku 1247 nachádzame v prameňoch zmienku o Dvorníkoch (Vduornuc), ktoré zostali po tatárskom vpáde spustošené.¹⁵⁹ Po tatárskom vpáde zostala opustená aj dedina *Kepežd (Kupusd) a časť Bábu, ktorú v roku 1268 získal richtár Trnavy Kunch.¹⁶⁰ Južne od Bábu máme v listine z roku 1246 doložený Cabaj (Choboy), kde tri poplužia zeme získali šľachtici z Ondrochova.¹⁶¹ V roku 1262 šesť popluží v Cabaji získal Indrich z rodu Ludanicovcov. V roku 1285 si Indrichove majetky rozdelili jeho synovia Buhumil, Tomáš a Indrich. Cabaj získal Bohumil a Indrich.¹⁶² V roku 1287 tri poplužia zeme, ktoré patrili šľachticom z Ondrochova získal nitriansky biskup.¹⁶³ V jeho susedstve sa nachádzal Čápor (Chapur), ktorý je v písomných prameňoch doložený už na začiatku 12. storočia. V roku 1248 Belo IV. daroval Čápor mestu Nitra. V roku 1326 Karol Róbert neuznal vlastnícke práva predchádzajúcich vlastníkov Cabajskovcov a dedinu vrátil nitrianskemu biskupovi.¹⁶⁴ V roku 1386 máme doložený Šalgov (Salgo) – dnešné Svätoplukovo.¹⁶⁵

V ich susedstve sa nachádzajú Mojmírovce (Ylmer) a Poľný Kesov (Kezu), ktoré sú doložené v prameňoch z 12. storočia. Poľný Kesov darovala kráľovná Mária v roku 1268 Bartolomejovi z Veče.¹⁶⁶ V roku 1297 máme doloženú v prameňoch dedinu Tvrdošovce, ktorá patrila rádu cistercitov, ale v tomto roku sa stal na základe výmeny majetkov novým

¹⁵⁴ Kľačany (Kelechet) a Sasinkovo (Sag) sa prvýkrát spomínajú vo falošnej listine z roku 1256. *MOL, DL 438; CDSI II*, no 535, s. 371. Ďalšiu zmienku o týchto dedinách nachádzame v listine z roku 1297 (Kelechen), (Saag), *MOL, DL 1462*.

¹⁵⁵ Pastuchov je prvýkrát doložený v listine z roku 1276. *MOL, DL 896; LUKAČKA, Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 167.

¹⁵⁶ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173.

¹⁵⁷ V súpise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 máme doloženého ako farára Petra z Bábu. SEDLÁK, ref. 23, s. 105.

¹⁵⁸ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173.

¹⁵⁹ *...terram Castris nostri Nytriensis Vduornuc uocabulo, ubi castrenses nostri commorabantur, et ipsis per Tartaros interemptis vacua remanserat et inculta...* *CDAC VII*, no 151, s. 226.

¹⁶⁰ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 173.

¹⁶¹ *CDSI II*, no 222, s. 155.

¹⁶² *MOL, DL 50138*

¹⁶³ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 174.

¹⁶⁴ *CDSI II*, no 317, s. 222; *CDH VIII/3*, s.104-106.

¹⁶⁵ *MOL, DL 58652*.

¹⁶⁶ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 174.

vlastníkom dediny ostrihomský arcibiskup.¹⁶⁷ V ich susedstve sa spomína dedina Vašardice (Wochard), z ktorej časť v roku 1248 získal ostrihomský arcibiskup¹⁶⁸ a Jatov (Itou), ktorý bol vo vlastníctve Hunt-Poznanovcov a od roku 1278 Nitrianskej kapituly.¹⁶⁹

V okolí dnešných Nových Zámkov sa nachádzali dnes už zaniknuté dediny *Nyárhíd, *Ďorok (Gyorok), *Szöreg (Seureg, Sceureg), *Gúg (Gug), *Božňany (Bosman), *Tormásköz (Turmaskuz) a *Hídhelö (Hydheleu) a ku Nyárhídu patriace *Lovász (Luaz), *Urbanova zem (predium Urbani) a *Kuča (Kucha). Podľa listiny z roku 1214 ich vlastníkom bol panovník, ktorý ich postupne v nasledujúcom období prostredníctvom donácii daroval šľachte. V roku 1214 daroval Ondrej II. časť dediny Ďorok rodu Hunt-Poznanovcov. V 13. storočí boli rozdelené na dve samostatné časti Božňany, z ktorých väčšiu časť v roku 1245 získal rod Branč- Lipovnických.¹⁷⁰ Gug (čiastočne) sa dostal do vlastníctva kráľovských servientov a v roku 1245 dedinu získal ostrihomský arcibiskup.¹⁷¹ Dedinu Nyárhíd máme prvýkrát v prameňoch doloženú v roku 1183, kedy Belo III. daroval Nitrianskej kapitule tretinu z mýtnych príjmov vyberaných na moste cez rieku Nitra, ktorý sa nachádzal v tejto dedine.¹⁷² Nyárhíd bola kráľovskou usadlosťou do roku 1245, kedy Belo IV. daroval obec Kumánom, najmä z dôvodu, aby strážili tento komunikačne a teda aj strategicky veľmi významný prechod. Avšak pre problémy ktoré mu Kumáni spôsobovali, im kráľ už v roku 1264¹⁷³ Nyárhíd spolu s ďalšími desiatimi dedinami odobral a daroval premonštrátskemu kláštoru svätého Eustacha na ostrove Chuth. Najjužnejšie v Nitrianskej stolici sa nachádzala dedina *Borovce (Borey), pri Nesvadoch, ktorá sa prvýkrát spomína v roku 1262.¹⁷⁴

Samotný počet sídiel, ktoré existovali v tejto oblasti jednoznačne poukazuje nato, že dolné Ponitrie patrí k najstarším a najrozvinutejším sídelným oblastiam na našom území. Poukazuje na to jednak fakt, že práve táto oblasť sa stala už od druhej polovice 8. storočia

¹⁶⁷ MOL DF 237 877.

¹⁶⁸ CDSI II, no 312, s. 219; LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 174.

¹⁶⁹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 174. Jatov sa prvýkrát spomína vo falošnej listine z roku 1236. CDSI II, no 12, s. 14.

¹⁷⁰ CDSI II, no 185, s. 123. V listine sa spomína *Nicolai, filii Malsa de generatione Berench*. LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 175.

¹⁷¹ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 175

¹⁷² CDSI II, č. 94, s. 90.

¹⁷³ CDH IV/3, s. 185. *...villam Nyárhid, in qua Cumani per nos fuerant constituti, propter plurimos et enormes excessus eorumdem ab ipsis auferendo, cum omnibus villis et terris ad ipsam villam Nyárhid pertinentibus, scilicet villa Suran, Gyurok, Tormarkut, et Hidhete; item Terra Lucz, terra Vrbanus, terra Styuruk, terra Madhart, terra Busman et terra Kutka, totisque vtilitatibus, et pertinentiis suis, et omni tributo pontis, quibus iidem Cumani possidebant, et tenebant, in perpetuam eleemosynam salubriter concessimus, dedimus et donauimus monasterio S. Eustachii, quod in insula Chuth, in quo viros religiosos, Praepositum, et FF. Ordinis Praemonstratensium Deo iugiter famulantes constituimus...*

¹⁷⁴ LUKAČKA, *Die Kontinuität...*, ref. 15, s. 175.

jedným z centier prvého nadkmeňového útvaru na území Slovenska – Nitrianskeho kniežatstva a od konca prvej tretiny 9. storočia aj Veľkomoravskej ríše. Na základe archeologických nálezov z tohto obdobia možno konštatovať, že najintenzívnejšie osídlenie sa prirodzene koncentrovalo okolo Nitry a jej bezprostredného okolia, ale skupinové osídlenie sa dostalo aj do rovinných južných polôh v blízkosti rieky Nitry a Žitavy. Na starobylosť osídlenia v tejto oblasti v neposlednom rade poukazuje aj hustá sieť služobníckych miestnych názvov a najstarších typov názvov zakončených príponou -any. Obraz osídlenia dotvárajú písomné pramene, ktoré sú zdrojom informácií o osídlení a majetkovej držbe v jednotlivých lokalitách. Na základe písomných prameňov môžeme povedať, že v priebehu 12. storočia v oblasti dolného Ponitria máme doložených 67 sídlisk, ich vlastníkom bol v prevažnej miere samotný panovník alebo cirkev. Koncom 12. a začiatkom 13. storočia sa postupne vlastnícke pomery menia a čoraz zreteľnejšie sa do popredia dostáva šľachta. Svoju úlohu v tomto období nepochybne zohral aj tatársky vpád. Mnohé pred ním známe drobné sídla zanikli, iné sa skoncentrovali do najbližších väčších sídlisk. Nárast osídlenia je výrazný od druhej polovice 13. storočia. V dôsledku rozdrobovania majetkov sa vyčleňujú zo starých sídelných majetkov nové samostatné časti. Takto boli rozdelené Bučany, Zelenice, Janíkovce, Klasov, Chyndice, Kýr, etc. Často sa potom stali súčasťou šľachtických majetkov, ktoré sa dostávajú do popredia na úkor kráľovskej držby. Najvýraznejšie postavenie v dolnom Ponitří získal rod Hunt-Poznanovcov, Branč-Lipovnických, Ludanicovcov a hlovovecká vetva Abovcov. Silné zastúpenie vo vlastníckych pomeroch mala aj cirkev, čo nám dokumentuje už samotná Zoborská listina z roku 1113. Snahu o zväčšovanie majetkovej držby v nasledujúcom období môžeme pozorovať aj na základe donácií a odkupovania menších majetkových celkov. V porovnaní so šľachtickou a cirkevnou majetkovou držbou boli nepatrným majetkovým vlastníkom v tejto oblasti hradní jobagióni (v okolí Zbehov, Malý Šág – dnešné Sasinkovo, Ondrochov), ktorí tvorili najnižšiu vrstvu privilegovanej triedy.

Obraz osídlenia sa v oblasti dolného Ponitria definitívne dotváral v priebehu 12. – 13. storočia; v 14., resp. začiatkom 15. storočia s výnimkou niektorých lokalít môžeme považovať osídlenie v tejto oblasti za zavŕšené. V tomto období existovalo v oblasti dolného Ponitria už okolo 163 stredovekých sídiel.

Evolution of the Settlement in Lower Ponitrie until the First Half of 14 th century

Nitra County was a cultivated and relatively densely populated area since the beginning of the human presence. Nature of the settlement in the mentioned region was mostly changed by Slavs who came there in several waves in the end of the 5th and the early 6th century. Slavic settlement was a continuation of the previous processes of settlement in this area, evidenced by the continuity of archaeological cultures. Studied area soon became part of the Principality of Nitra and during the first half of the 9th century of the Great Moravian Empire. Nitra gained the position as appanage principality and at that time there is also a change in population structure. Except for the unprotected peasant village we are able to recognize the start of the fortified settlements forming, which fulfilled the function of defence and power centres. The following 10th century brought changes in population development which occurred because of the collapse of Great Moravia under the influence of ancient Hungarians' invasions. Not only archaeological but also some local names that are likely to label their former tribal affiliation inform us about the presence of the ancient Hungarians in the area of lower Ponitrie. Over the 11th century, the area of the lower Ponitrie began to integrate into the emerging Kingdom of Hungary. From the 11th to the 12th century very few documents have been preserved on the base of which we are able to characterize settlement development on the investigated territory. Therefore, the monitoring of the status settlement must be based on knowledge of historical archaeology, onomastics, art history and patrons study that significantly supplement the written information sources. The early 12th century state population is mentioned in the Zobor Act from 1113, which confirms the existence of at least 90 villages only in the Nitra County. Most densely populated area could be found in the lower Ponitrie concentrating on flat areas terraces on both the old bed of the river Nitra up to today's Nové Zámky and the east of Nitra, which was also the most fertile land. The increase of population took place there around the second half of the 13th century and the early 14th century. In the second half of the 14 century we can say that the settlement in this area was finally completed.

Keywords: Lower Ponitrie, settlement, Slavs, Hungarians,
Great Moravia, the Kingdom of Hungary, localities, letters

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

MASLÍKOVÁ, Ľudmila. *Vývoj osídlenia dolného Ponitria do polovice 14. storočia*. In *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta*. Historia nova I – 2010 – 2. Bratislava : Stimul, 2011, s. 8-31. [online] Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoI-2010-2.pdf>